

A black and white photograph of a young girl with short, dark hair, shown in profile from the chest up. She is looking towards the right. Her chest is heavily marked with dark, irregular stains and several circular bullet wounds, some of which are still open and bleeding. The lighting is dramatic, highlighting the texture of her skin and the severity of her injuries.

MILA MIHAJLOVIĆ

JUGOSLAVIJA

APRIL 1941 – SEPTEMBAR 1943.

Mila Mihajlović
JUGOSLAVIJA:
APRIL 1941 – SEPTEMBAR 1943.

Biblioteka
SVEDOČANSTVA

Urednik

Andrej Jelić Mariokov

Recenzenti

Prof. dr Srboľjub Źivanović

Prof. dr Vasilije Đ. Krestić

Mila Mihajlović

JUGOSLAVIJA:
APRIL 1941 –
SEPTEMBAR 1943.

*Italijanski izvori:
dokumenti o masakru Srba
u Dalmaciji, Lici i Kninskoj krajini*

UDRUŽENJE
SRPSKIH IZDAVAČA
Beograd, 2012.

Imena: osoba, lokaliteta, geografskih i političkih termina, preuzeta su iz italijanske arhivske gradje uz striktno poštovanje originalnog materijala. Italijani su imena beležili ili po italijanskim nazivima, ili onako kako su ih čuli i razumeli. Pošto se radi o izuzetno dragocenoj autentičnoj arhivskoj gradji koju su beležili učesnici i svedoci događanja, svi do jednog pripadnici drugog naroda i drugog maternjeg jezika, autor se ogradjuje od mogućih slovnih odstupanja. Svaka kasnija eventualna sugestija i ispravka biće uneta u sledeće izdanje knjige. *Autor.*

I DEO
USTAŠKI ZLOČINI

I Vojno-politička geneza italijanskog prisustva na ovim prostorima u prethodnom periodu

Kad je izbio Prvi svetski rat, grad Zadar je bio pod Austro-ugarskom imperijom i poslednja dalmatinska opština sa italijanskom većinom i gradonačelnikom. Bio je to rezultat 50-godišnje politike Beča na slabljenju italijanskog prisustva u Dalmaciji u korist slovenske populacije. To je omogućilo Hrvatima da progresivno osvoje administrativnu vlast u preko 80 opština sa tradicionalno italijanskom političkom većinom. Međutim i u Zadru, 31. maja 1916. godine, iz državno-bezbednosnih razloga, biva raspuštena italijanska većinska vlada, a gradska uprava se poverava carskom upravitelju Matiji Škariću.

Italija je 24. maja 1915. stupila u rat nakon što je 26. aprila iste godine sa Francuskom, Engleskom i Rusijom potpisala tzv. Londonski sporazum o recipročnoj garanciji sigurnosti. Sporazum je, između ostalog, predviđao da će po završetku rata Italiji pripasti Istra, centralna Dalmacija sa gradovima Zadar i Šibenik i ostrva. Međutim, stvari se nisu odvijale po predviđenom. Rusija je tokom rata prestala da postoji, a Francuska i Engleska, u složenoj igri interesa, na Mirovnoj konferenciji 1919. u Parizu, nisu se usprotivile politici američkog predsednika Wilsona, upornog zaštitnika nove države Srba, Hrvata i Slovenaca, iznikloj iz haotične improvizacije na prostoru raspada Austrougarskog carstva.

Posledično, dolazi do italijansko-jugoslovenskih pregovora po jadranskom pitanju, koje je ostalo nerešeno na pregovorima u Versaju. Pregovori se završavaju 12. novembra 1920.

tzv. Sporazumom iz Rapala¹, koji je italijanska vlada ratifikovala već 17. decembra iste godine. Italija je ostala „kratkih rukava“. Pripala joj je samo opština Zadar – 50 kvadratnih kilometara teritorije sa svih strana okružene granicama Kraljevine SHS – i ostrvce Lagosta. Italijani nisu obraćali pažnju na Zadar sve do 1930. godine kada je, na inicijativu pukovnika Djovanija Mese², kasnijeg Maršala Italije, doneta odluka da se Zadar pretvori u vojnu „gvozdenu pesnicu“ odbrambenog profila. Tako je 1. aprila 1941. godine u Zadru bilo 313 oficira, 415 podoficira i 7570 vojnika.³

Državni udar generala Dušana Simovića u noći 27. marta 1941. za samo 24 sata se odrazio i na stanje u Zadru. Komandantu „Trupa Zadar“ već u rane jutarnje sate 28. marta stiže naredjenje Generalštaba za krajnju pripravnost. Jugoslavija je, sa svoje strane, u 11 časova i 30 minuta zatvorila granice, za razliku od Italije čije su granice i dalje ostale otvorene. U međuvremenu, Italijani su naredili evakuaciju stanovništva, strepeći od momentalne vojne reakcije jugoslovenskih trupa. To se, međutim, nije dogodilo.

Sve je ostalo na iščekivanju. Tako je bilo do 11. aprila kada je stigla vest o nepredviđenom pomeranju, iz Koruške i Stirije, dakle 48 sati pre dogovorenog termina, nemačkih trupa generala Maksimilijana Vajksa⁴. Iznenadjen nemačkom inicijativom, italijanski general Vitorio Ambrozio⁵, komandant 2. Armije, biva primoran da izmeni naredjenja. Oko ponoći 10. aprila, potpisao je nova uputstva ističući da „*nastala situacija (...) nameće od sutra 11. aprila ofanzivne aktivnosti na granici...*“ i naredjuje

¹ Rapallo, gradić u blizini Djenove.

² Giovanni Messa.

³ Istorijski arhiv generalštaba kopnenih snaga Vojske Italije – dopis Komande trupa u Zadru: Situacija snaga u Zadru, pošiljka 588.

⁴ Maximilian Weichs.

⁵ Vittorio Ambrosio.

prodiranje italijanskih trupa na teritoriju Kraljevine Jugoslavije od 12.00 časova. Vest je u trupama u Zadru unela entuzijazam. U međjuvremenu, istog dana, Italijani saznaju da je proglašena NDH, što donosi zaprepašćenje. Istovremeno ratni bilten obaveštava o napredovanju italijanskih trupa sa severa kroz Dalmaciju. Na ostrvu Ugljen su i dalje na svojim položajima jugoslovenski vojnici i italijanska komanda iz Zadra tamo upućuje čamac sa veslima i belom zastavom tražeći predaju. Čamac se vratio posle sat vremena: jugoslovenski komandant postaje odbio je da se preda. Iste večeri u 20.00 časova, general Djiljoli⁶ izdaje operativno naredjenje za drugi ofanzivni pokret trupa iz Zadra u pravcu Benkovca. Već sutradan, 12. aprila, italijanske trupe okupirale su Sinj i Benkovac, a general Rosi⁷, zamenik načelnika generalštaba, u 20.00 časova telefonom obaveštava generala Djiljoli da je „*nasuprot novonastaloj situaciji (...) neophodna hitna okupacija važnog železničkog čvora Knin*“. Naredjuje se i okupacija Knina, naročito posle fonograma koji obaveštava da je XVI nemačka oklopna divizija pred Karlovcem i da je „*uputila jedinice i u pravcu Knina, Ključa i Banjaluke*“. Tako se za italijansku stranu i okupacija Knina (važne putne i železničke raskrsnice) pre Nemaca i uspostavljanje italijanske vlasti u gradu pre Hrvata, postavlja kao momenat odlučujućeg strateškog značenja i pitanje lokalnog prestiža.

1. *Prvi susret sa ustašama i preklapanje pretenzija na Dalmaciju*

Italijani se u Benkovcu 12. aprila po prvi put susreću sa ustašama i to su prva upozorenja na opasni i rastući nesporazum o kome general Djiljoli odmah obaveštava generalštab

⁶ Giglioli Emilio, komandant trupa u Zadru.

⁷ Rossi.

rečima da se „u Šibeniku formirala hrvatska gradska vlada i proglasila prestanak rata. Stoga hitno tražim da mi se pošalje ratni brod sa desantnim trupama kako bih okupirao grad u ime Italije“⁸. Preuzimanje u Šibeniku civilne vlasti od strane ustaša verovatno je bio deo nekog odranije definisanog hrvatsko-nemačkog plana budući da je, istog dana iz Berlina, ambasador Alfieri obavestio italijansko Ministarstvo inostranih poslova da je nemački list Volkischer Beobachter objavio da je „nova hrvatska vlada imenovala komesara gubernije Splita i Dubrovnika“. Dakle, Zagreb nije gubio vreme da u Dalmaciji *de facto* uspostavi svoju vlast i pred Italiju postavi takvo stanje. Već sledećeg jutra, u Zadar su stigla dva viša oficira Jugoslovenske vojske upućena od strane Hrvatskog komiteta u Šibeniku. Predstavivši se kao „opunomoćenici Hrvatske ustaške vlade“, zatražili su od generala Djiljoli da prekine sve kopnene vojne aktivnosti usmerene na Šibenik koji su „definisali kao hrvatski i saveznički grad“. O svemu je momentalno informisana italijanska Superkomanda za Dalmaciju, a ova je obavestila generalštab.

Za katolički Uskrs, koji je te godine padao na dan 13. april, i Italija je Dalmaciju proglasila za svoju teritoriju i to na celokupnom vojno okupiranom prostoru i na njeno čelo postavila Civilnog komesara. Na funkciju je imenovala Atosa Bartoluči⁹. Dakle, Musolini je civilnu vlast poverio ne vojnom licu – kako to nalažu ratni zakoni, niti profesionalnom funkcioneru administrativne uprave – što je bilo i te kako potrebno, već čoveku od režima, partijskom vodji u Zadru. Bila je to jasna poruka afirmacije italijanske predominacije

⁸ Istorijski arhiv generalštaba kopnenih snaga Vojske Italije – dopis Komande trupa u Zadru: Situacija snaga u Zadru, pošiljka 588 – Telegram, maksimalna hitnost, apsolutna nad svim apsolutnim, n. 1202 – Komandant trupa u Zadru – bez oznake tačnog vremena – V.P. 141, 13. april 1941.

⁹ Athos Bartolucci.

naročito prema novonastaloj NDH. Evo kako Bartolući opisuje svoj dolazak u Šibenik: „Zatekao sam grad bez ijednog italijanskog vojnika, ali sa hiljadama naoružanih Hrvata; 'tzv. Ustaše' su držale grad i smatrale sebe za apsolutne gazde u ime hipotetičnog savezništva sa Italijom i Nemačkom.“¹⁰

Koji dan kasnije, 17. aprila, Kraljevina Jugoslavija je potpisala безусловnu kapitulaciju koja je stupila na snagu sutradan 18. aprila u 12.00 časova. Italijanski vojni izveštaji, kao jedini herojski gest odbrane Jugoslovenske vojske u Dalmaciji beleže samopregor Milana Spasića, drugog oficira razarača Zagreb. Pošto je naredio da se posada iskrcia, zapalio je fitilj na miniranom brodu i ostao na palubi da pogine.

2. Položaj Srba

Srpska zajednica je bila posebno brojna i kompaktna u zoni Obrovca i Drniša. Centar uprave je bio u opštini Knin čije su stanovništvo činili 20.000 Srba i 3.000 Hrvata. Novi italijanski namesnik Bartolući je za sreskog namesnika¹¹ imenovao Zadranina dr Carla De Hoebert, dobrog poznavaoca zone i prijatelja mnogih vidjenih ljudi u kraju. Dr De Hoebert je u Kninu odmah za gradonačelnika potvrdio Srbina dr Niku Novakovića, svog prijatelja iz gimnazijskih dana u Zadru tokom austrijske vladavine. Italijanski izvori Novakovića opisuju kao eminentnu ličnost, ministra bez portfelja u kabinetu Stojadinovića, bivšeg narodnog poslanika, a nadasve „uvek i isključivo Srbina, bez obzira na mnoštvo prijatelja Italijana i divljenja prema Italiji i njejoj kulturi“¹².

¹⁰ Arhiv Ministarstva inostranih poslova Italije – Jugoslavija 1941–koverta 125 – fascikla D („Izveštaj“ Athos Bartolucci).

¹¹ Comissario Distrettuale.

¹² Oddone Talpo: Dalmazia, una cronaca per la storia, Rim 1995.

Kada je divizija „Sassari“ postavila svoju komandu u Kninu, Novaković je, kao gradonačelnik, došao da pozdravi generala Furija Monticelli¹³, ali se ta poseta, umesto puke formalne ljubaznosti, pretvorila u politički razgovor tolikog značaja da ga je general odmah preneo u informativi Komandi VI armijskog korpusa. Novaković je pre svega izjavio da su „stanovnici Knina, Gospića i Gračaca pretežno Srbi i da su uznemireni pokušajima Hrvata da iskoriste situaciju bezvlašća i naplate svoje privatne račune“. Odmah je prešao u političku sferu rekavši da „velika većina srpskog stanovništva u dubini teritorije Dalmacije želi da se osloni na italijanske vlasti i da spas vidi u aneksiji ovih prostora Italiji“, te zaključio iznoseći prednosti koje bi Italija dobila aneksijom Knina i teritorije u unutrašnjosti kao „neophodne za političke i ekonomske ciljeve Italije na ovim prostorima (...) s obzirom da je zona Knina bogata rudom gvoždja, ugljem, drvetom, sve do Petrovca i Sanskog Mosta...“. Uverljivo izlaganje Novakovića, koga je u svemu podržao advokat Boško Desnica iz Obrovca, takodje učenik zadarske gimnazije i školski drug dr De Hoeberta, pretvorio se u precizni politički čin. Dvojica srpskih uglednika prikupila su i potpise od preko 100.000 Srba i, u pratnji De Hoeberta i nacionalnog savetnika Nikole Luksarda¹⁴, daljeg Novakovićevog rodjaka, 7. maja su došli u Split i predali Civilnom namesniku Bertolučiju peticiju, „jednu veliku kožnu fasciklu sa stotinama listova sa prikupljenim potpisima“ – kojima su Srbi tražili aneksiju Italiji¹⁵.

Već dva dana kasnije, senator Alessandro Dudan je podneo notu Musoliniju u kojoj piše: „Dobar i mudar politički

¹³ Furio Monticelli.

¹⁴ Nicolò Luxardo.

¹⁵ Istorijski arhiv generalštaba kopnenih snaga Vojske Italije – koverta 540 – Komanda pešadijske divizije Sassari – pismeno n. 2164/prot. S – predmet: Informacije – šalje gen. Furio Monticelli komandi VI armijskog korpusa – V.P. 86, od 4. maja 1941.

potez – rekao bih „smrtni udarac“ za hrvatske pretenzije u Dalmaciji – podvukao je Civilni namesnik u Kninu, dr Carlo de Hoebert, u pratnji dvojice eksponenata preko 100.000 Srba (pretežno potomaka Uskoka) iz Bukovice, planinskog predela između Šibenika i Zadra, bivšeg ministra Novakovića (zbog svoje visine poznatog pod imenom „Nikolongo“¹⁶) i adv. Desnicu, da izraze poštovanje i stave se pod vlast Italije (...). Isti potez može odmah da se postigne i od druge grupe Srba u Dalmaciji, stanovnika prostora između Dubrovnika i Boke Kotorske gde živi oko 60.000 Srba u odnosu na ukupno 120.000 stanovnika. Ovi Srbi su pod Austrijom bili saveznici Italijana protiv Hrvata austrofila (...)¹⁷. **Šteta što je za peticiju Srba Musolini saznao tek posle susreta sa Pavelićem 7. maja u Monfalkoneu¹⁸, kada su granice italijanske Dalmacije već bile odlučene. Duče je primio „notu“ senatora Dudana tek 12. maja kada su je događaji bili prevazišli.**

Peticija Srba iz Bukovice se duboko odrazila i na bosanske Srbe. Samo nekoliko dana kasnije, u Komandu divizije „Sassari“ došla je „delegacija predstavnika Srba iz Bosanskog Grahova, Drvara, Sanskog Mosta, Bosanskog Petrovca, Bihaća, Bosanske Krupe, Ključa i Donjeg Lapca. Molili su za aneksiju njihovih teritorija Italiji, u strahu od ustaških represalija ukoliko iste budu ušle u sastav NDH“. Jednom rečju, „predstavnici 60% stanovništva BiH izrazili su spremnost da dodju u Split i zatraže aneksiju Italiji“¹⁹.

¹⁶ Nicolongo – Niko dugonja.

¹⁷ Istorijski arhiv generalštaba kopnenih snaga Vojske Italije – koverta 580 – Komanda VI armijskog korpusa – Istorijski dnevnik – V.P. 39, od 18. maja 1941.

¹⁸ Monfalcone.

¹⁹ Istorijski arhiv generalštaba kopnenih snaga Vojske Italije – koverta 523 – Komanda pešadijske divizije Sassari – Istorijski dnevnik – V.P. 86, od 16. maja 1941.

3. Problem ustaša i prvi pokolji Srba

Italijanskim vojnim vlastima je već početkom maja stigla vest o ustaškom nasilju nad Srbima i Jevrejima. Tako u Izveštaju br. 10, tačka 2, Komande VI armijskog korupusa, V.P. 39, poslatog dana 10. maja 1941.²⁰ piše da se na marginama italijanske okupacione teritorije, na potezu Gospić – Otočac, formiraju „mobilizacioni centri paravojnih ustaških jedinica“, te da su Italijani upoznati i sa ustaškim metodama delovanja. S tim u vezi, opisuju se događaji. U Muškovcima (zona Obrovac) grupa od desetak ustaša je „u razuzdanom nasilju i pljački (...) razorila žandarmerijsku stanicu i zapalila dve kuće (...). Po rečima ustaša, to su uradili da bi zaštitili stanovnike od Srba četnika...“.

Opasnost od ustaškog nasilja sigurno da je bila očigledna, čim je general Dalmaco²¹, komandant VI armijskog korpusa, naredio momentalni izgon grupe ustaša iz Splita, bez obzira što su ovi u Split došli po regularnom dopustu svoje komande u Zagrebu. Italijanski vojnici pod oružjem dopratili su ih do preko demarkacione linije. Ovakvo oštro reagovanje italijanskih vojnih vlasti prema ustašama verovatno je usledilo na vest o ustaškom pokolju srpskih civila u Sanskom Mostu. Vest je zaprepastila i zgrozila Italijane posebno jer je stigla zajedno sa veću o ustaškom pokolju Srba severno od Obrovca, u Kanalu „della Morlacca“²². Tako u Izveštaju br. 12, tačka 1, Komande VI armijskog korupusa, V.P. 39 od 12. maja 1941.²³

²⁰ Istorijiski arhiv generalštaba kopnenih snaga Vojske Italije – koverta 580.

²¹ Dalmazzo Renzo.

²² Italijani stanovnike Bukovice zovu Morlacima (Morlacchi) odnosno Uskocima.

²³ Istorijiski arhiv generalštaba kopnenih snaga Vojske Italije – koverta 580.

piše sledeće: „*U mestu Tribanj pod Velebitom, (...) ustaše su silom iz sela odvele 11 muškaraca, mučili ih, a nekoliko i usmrtili. Ustaško ponašanje i njihovo prisustvo u severnoj Dalmaciji unosi strepnju i strahovanje pravoslavaca, koji su u velikom broju sišli u Zadar da traže zaštitu naših vlasti*“.

Ali, italijanske vojne i civilne vlasti je brinula još jedna opasna posledica ustaškog nasilja. U istom izveštaju piše i da su „*civili, koji su se sklonili da se spasu u Zadar, izjavili da ustaše šire glas da se Srbi odvođe iz svojih kuća po naredjenju italijanskih vlasti koje ih šalju na rad u Afriku ili u logore na Sardiniji*“.

4. Rimski sporazum i egzodus Srba

U međjuvremenu, između Nemačke, Italije i NDH se vodila politička bitka za granice. Konfuzija na terenu je rasla zajedno sa strepnjama i iščekivanjima, kako Srba tako Italijana. Dana 14. maja, u Split stiže vest o nemačko-hrvatskom sporazumu o granicama, a već 17. maja Splićani su zaprepašćeni i preneraženi vešću o obnavljanju Zvonimirove kruna, te da će Ante Pavelić već sledećeg dana u Rimu sa Musolinijem potpisati teritorijalni sporazum o razgraničenju. Odredjene granice su, informiše Komanda VI armijskog korpusa, dovele do opšteg razočarenja: Italijana Dalmatinaca, jer su izneverene njihove vekovne težnje i nade o italijanskoj Dalmaciji; Hrvata, koji optužuju Pavelića za izdaju jer je hrvatsku krunu udvorički predao silama Osovine; Srba, koji su se nadali aneksiji Italiji šire dalmatinske teritorije, što bi za njih značilo spas od ustaškog nasilja. I baš se na ovom poslednjem akcentovao novi problem italijanskih vlasti.

Il 23 sera, proveniente da Gospić, è giunta a Korenica una compagnia
 creata di 100 uomini su tre autocarri e con una autocarabulanza.

Il capitano capo comandante del reparto si è presentato al Comandan-
 te di ordine di per eventuale in-

DOKUMENTI GENOCIDA

- GOSPIĆU

- "U 20 časova 23.om u našu vojnu ambulantu 20 sekcije
 u Gospiću jedan pravoslavac je doneo dete staro 18
 meseci sa četiri uboda nožem u leđa.

Srbin koji je dete doneo je kazao da je dete iz srpske
 porodice, iz sela Obrez kod Medaka, te da su detetovu
 celu porodicu koju su činili otac, majka i još petoro
 dece ustaše pobili pre desetak dana, a da je on našao
 ovog dečaka još u životu..."

Italia - Grande Impero di Cesare
 Italia - del seguente tenore: (traduzione) Ai cetnici - comunisti - rivu-
 lusionari di questo paese. - 1°) È proibito a tutti gli abitanti di re-
 ligione greco-ortodossa di uscire dal proprio paese. 2°) È proibito
 ogni assembramento e colloquio in gruppi nelle vie di Gospić. 3°) È pro-
 bito l'entrata nella città di Gospić ai cittadini di religione greco-er-
 tedesca. 4°) Chi non osserverà questo ordine verrà subito giudicato ed
 ucciso. Quest'ordine ha subito effetto. Gospić 18 agosto 1941. - Il Capo

Mila Mihajlović

JUGOSLAVIJA

APRIL 1941 – SEPTEMBAR 1943

Format: 14 × 20 cm

Broj strana: 336

Broširan povez

ISBN 978-86-87457-47-8

Cena za Srbiju 1.500 dinara, za druge zemlje 15 €.

Narudžbine za Srbiju slati na: injegovic@gmail.com

Narudžbine za druge zemlje: mila.mihajlovic@gmail.com

P. e. o.
 IL CAPITANO CAPO UFFICIO POLITICO
 - G. Buldrini -

1/10

-Col. L. Morosini-